

Отримано: 12 листопада 2021 р.

Прорецензовано: 2 грудня 2021 р.

Прийнято до друку: 3 грудня 2021 р.

e-mail: oksana.shchepka@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-12(80)-70-73

Щепка О. А. Об'єктивація концепту «патріотизм» в українських поетичних творах початку XXI століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 70–73.

УДК: 811.161.2'33

Щепка Оксана Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ПАТРІОТИЗМ» В УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Проаналізовано концепт ПАТРІОТИЗМ у художній картині української поезії початку XXI століття; з'ясовано номінативне поле заявленого концепту, його внутрішній зміст; виокремлено ядрену, напівпериферійну та периферійні зони. Визначено місце концепту ПАТРІОТИЗМ у системі цінностей українців. Виявлено нові форми мовної експлікації досліджуваного концепту, зумовлені змінами в суспільному житті українського народу через збройний конфлікт на Донбасі та окупацію частини території української держави. Визначено, що експлікація концепту ПАТРІОТИЗМ в українських поетичних творах XXI століття свідчить про значне розширення меж його загальноприйнятого тлумачення.

Ключові слова: концепт, патріотизм, патріот, ядро, приядерна зона, напівпериферійна зона, периферійна зона.

Oksana Shchepka,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Pryazovskiy State Technical University

OBJECTIVATION OF THE "PATRIOTISM" CONCEPT IN UKRAINIAN POETIC WORKS OF THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The article is devoted to the concept of PATRIOTISM, marked in the Ukrainian mental picture with special value. In particular, the ways of expressing the declared concept in Ukrainian poetic works of the early 21st century were discovered. The nominative field of the concept of PATRIOTISM, its internal content is clarified; core, near core, semi-peripheral and peripheral zones are distinguished. The core of the nominative field of the concept of PATRIOTISM is explicated by lexemes: patriotism, patriot, patriotic. The near core zone is objectified to the following words and phrases: cyborg, volunteer, soldier, volunteer, Donetsk, Luhansk, Crimea, matryoshka doll, Kremlin, etc. (in terms of armed conflict and occupation and attitude to these events), embroidered shirt, language, maidan, heavenly hundred. The semi-peripheral zone of the concept of PATRIOTISM is marked with such lexemes and concepts as national memory, respect for the iconic patriots of the past (T. Shevchenko, Lesya Ukrainka, B. Khmelnytsky, etc.), united country, lust for freedom, willingness to give their lives for the homeland, etc. In the peripheral zone, the concept of PATRIOTISM is verbalized by concepts of native land, own house, mother, etc.

It is determined that the explication of the concept of PATRIOTISM in Ukrainian poetic works of the XXI century testifies to a significant expansion of the boundaries of its generally accepted interpretation. Unconventional and unstable forms of linguistic objectification of the studied concept are caused by changes in the public life of the Ukrainian people due to the armed conflict in Donbas and the occupation of part of the territory of the Ukrainian state. Modern poets, reflecting the public mood and position and at the same time influencing the public mood and position, in their works represent PATRIOTISM as a certain social and moral principle that characterizes the attitude of people to their country and to each other and realized through love to the homeland. It is concluded that the concept of PATRIOTISM, despite its universality, is nationally marked. It is a mental formation in which changes depend on changes in the consciousness of society, which is in some way influenced by literature, in particular poetic works.

Key words: concept, patriotism, patriot, core zone, near core zone, semi-peripheral zone, peripheral zone.

Концепт ПАТРІОТИЗМ – один із ключових концептів багатьох лінгвокультур, проте саме в українській мовній картині світу він маркується особливою цінністю. У вітчизняній лінгвістиці його описано переважно в рамках публіцистики: С. Гузенко визначає специфіку мовної репрезентації цього концепту в українському публіцистичному дискурсі 2014 року [2], Л. Писаренко – в українських медіатекстах 2014-2019 років [5], О. Маркова – у мові друкованих ЗМІ України XXI століття [4]; Г. Яценко – у публіцистиці Івана Франка [12]. К. Близнюк подає опис лексико-семантичного поля ПАТРІОТИЗМ у порівняльному аспекті на матеріалі української, польської та англійської мов. Заслужують на увагу праці зарубіжних мовознавців, присвячені опису концепту ПАТРІОТИЗМ у різних типах дискурсу (суспільно-політичному, медійному, спортивному, екстремістському, історичному і т.д.), зокрема дослідження Д. Лихачова, Н. Наговічної, Т. Хуан, Х. Лю, О. Малишевої, О. Коршунової, Л. Коростелевої та ін.

Враховуючи наявні на сьогодні дослідження концепту ПАТРІОТИЗМ, констатуємо, що цей значущий ментальний феномен, його структура та засоби експлікації потребують подальшого комплексного аналізу, що й зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Мета статті – простежити лексико-семантичну об'єктивацію концепту ПАТРІОТИЗМ в українських поетичних творах початку XXI століття, його структуру, зміст, когнітивну інтерпретацію. Поліаспектний аналіз заявленого концепту дасть можливість виявити цінності й орієнтири сучасного українського суспільства крізь призму художніх творів.

Концепти загалом належать до утворень, які динамічно розвиваються. Не викликає сумнівів той факт, що концепт ПАТРІОТИЗМ, як і більшість інших, є ментальним утворенням, залежним від змін у свідомості суспільства, на яке, як відомо, впливають зміни в суспільному житті. До того ж концепт ПАТРІОТИЗМ є універсальним концептом, наявним у всіх культурах і мовах світу. Водночас кожен народ має своє розуміння, сприйняття, тлумачення й «наповненість» цього концепту. У будь-якому разі опис концепту починають з тлумачення лексичного значення його імені. «Філософський енциклопедичний словник» подає таке визначення поняття «патріотизм» (від грецьк. «патрія» – «вітчизна») – любов до

батьківщини, відповідальність за її долю й готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазначені почуття та емоційні стани. Патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті і т. д.), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та опанування національними і культурними традиціями до гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної країни, страждань через її біди» [11, с. 471].

В Академічному словнику української мови «патріотизм» тлумачиться як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги [8, с. 97]; за Універсальним словником-енциклопедією, це «позиція, яка поєднує відданість і любов до батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав» [10, с. 1032]; в Енциклопедії політичної думки патріотизм – це «любов до батьківщини, яка включає в себе готовність постати на її захист та діяти в її інтересах. Патріотизм часто плутають з націоналізмом, але патріотизм є значно давнішим поняттям і несе набагато менше теоретичне навантаження. (Це) швидше почуття, аніж політична ідея, але таке почуття, яке може бути поставлене на службу різного роду переконанням, особливо в часи війни» [3, с. 270]. У Словнику іншомовних слів зазначено, що патріотизм «це явище соціально-історичне, і має в різні епохи різний соціальний зміст» [7].

Цілоком очевидно, що майже всі дефініції поняття ПАТРІОТИЗМ мають спільну частину – любов до батьківщини. Але яка вона, ця любов? Як проявляється? Як репрезентована в ментальній картині світу українського народу? Який «соціальний зміст» має поняття ПАТРІОТИЗМ сьогодні, якою мірою це поняття відкориговане часом, обставинами, подіями? Ми живемо в час глобалізації, у час, коли матеріальне переважає духовне. Водночас в умовах воєнного конфлікту, який сприяв духовному відродженню України, актуалізації проблем національної ідентичності та унікальності національних цінностей, наповнення концепту ПАТРІОТИЗМ та мовна об'єктивація набули нових рис.

Концепт ПАТРІОТИЗМ належить до концептів універсальних. У його основі лежить поняття «любов до батьківщини» як наднаціональне. Водночас в ментальній картині українця цей концепт має свої етноспецифічні аспекти. Підтвердження цієї думки подано в роботі А. Приходька, де він зазначає, будь-який концепт хоч і трактується як універсальний, проте «переживається в різних культурах по-різному» [6, с. 49]. Отже, універсальний концепт ПАТРІОТИЗМ в українській картині світу має специфічні національно-культурні маркери. Зважаючи на аксіологічну домінанту концепту ПАТРІОТИЗМ, розуміємо, що його дослідження дає можливість виявити в українському комунікативному просторі найбільш актуальні цінності та їх сегменти.

Використовуючи методику дослідження концепту, запропоновану І. Стерніним [9, с. 262–263], яка полягає в одночасному охопленні й складового елементу аналізу сполучуваності, і контекстуального аналізу лексем, що об'єктивують концепт у мові, розглянемо сучасні українські поетичні тексти, представлені у вільному доступі в мережі «Інтернет». Художні тексти, як правило, виступають активними репрезентантами культурних цінностей, тому дослідження концепту ПАТРІОТИЗМ на матеріалі цих текстів дає можливість зрозуміти «патріотичні» особливості мовної свідомості представників певного етносу в певний історичний період.

Розглядаючи концепт як польову організацію з ядром, ближньою та дальньою периферіями, визначимо його номінативне поле.

Аналіз поетичних текстів сучасної української літератури дає змогу «наповнити» номінативне поле досліджуваного концепту лексемами *патріотизм, патріот, патріотичний, патріотично*. Таке наповнення концепту патріотизм є традиційним, абсолютно не новим і очікуваним. Зважаючи на те, що концепт – це таке ментальне утворення, що характеризується можливістю виражатися одиницями різного мовного рівня: словом, словосполученням, структурною схемою речення і навіть текстом, ми виокремили такі приядерні, напівпериферійні та периферійні зони концепту ПАТРІОТИЗМ:

майдан, небесна сотня: *Майдан. Морози. Мітинги. Стрільба... / Пролита кров. Страшенна біль. Бій за життя... / Небесна сотня. Синьо – жовті прапори. / Квітки на трунах... Сльози, сльози й сльози...* (Л. Левицька). Патріотизм – це готовність вийти на майдан і відстоювати свою батьківщину. Кожен герой загиблої небесної сотні є справжнім патріотом, який віддав життя за майбутнє своєї країни.

збройний конфлікт на Донбасі: *Потім Донецьк, Луганськ, загарбання / це й Криму... Страшні бої. / Прориви. Довгі рейди... / І море крові, смерті, зла...* (Л. Левицька). Конфлікт на Донбасі, захоплення Криму – це біль, це перевірка на справжній патріотизм. Ти з якого боку барикади? Ти готовий узяти зброю і загинути, щоб захистити свою територію? Ти готовий залишити своє житло і поїхати в «побутове нікуди», проте на українській території, на території, де немає «руського міра»?

кіборг, доброволець, солдат: *То чиєш батьки, брати, сини / З Харкова, і з Києва, зі Львова. / Шахтарі, таксисти... В час війни / Кіборгами стали тимчасово. / Каска, бронник, берці, автомат, / Друг надійний, що прикриє спину. / Доброволець, патріот, солдат, / Наш Герой і гордість України!* (Наталія Мазур). Кіборги – захисники Донецького аеропорту – справжні взірці патріотизму. Лексеми кіборг і патріот у рамках нашого дослідження можна назвати абсолютними синонімами. Актуалізувалися в поетичних творах також лексеми доброволець і солдат як патріоти-захисники української держави.

позначення прямого ворога або загрози для рідної землі: *...головою в Європі / хвостом / до матрешки / (з вороніжчиною / й кубаниціною / була б ти / пишиногузніша) / утікаєш небого від тої / всепоглинаючої / матрешки / що всіх своїм кремльом / накриває / утікаєш / ніяк не втечеш / обліплена рідними / псевдотелесиками / що нють і нють / і лукаво обіцяють / пишиця під крильця / і обскубують...* (Іван Малкович); *Я люблю тебе, Україно, / Ба навіть, попри війну. / Я хочу щоб ти була ціла, / Бороню свою я землю. / І всі ті кляті москалі, / Що пруть з поміж ям на загин. / Не встануть вони поміж нами, / Враз щезнуть й залишиться дим* (Іса Штілман). Лексеми *матрешка, кремль, москалі* називають прямого ворога України. Патріотизм – це знати свого ворога, відкрито виступати проти нього, а ще можна й поглузувати з нього. *Є в житті вороги, є і друзі, а ще є в нас, колишні «брати», ми були з ними навіть в Союзі, різні погляди, різні світи* (Harry Nokkard).

Слава Україні! *У кожного він свій – по силі – хрест. / А нарікати звиклося від ліні. / Та хай там що, а ми йдемо вперед – / З Днем незалежності! І слава Україні! (С. Мельничук); Слава рідній матері-землі! / Слава незалежній Україні! /*

Слава тим, хто протидієв млі, / Хто не схибив, не сховався в тіні (Г. Брич). Вислів «Слава Україні!» виступає прямим вербалізатором концепту патріотизм, бо патріотизм – це любов до Батьківщини, прославляння її.

єдина країна: *Я вірю: колись буде в Україні / Соборність і духовна чистота ? (І. Калиниченко); Я люблю тебе, Україно, / Ба навіть, попри війну. / Я хочу щоб ти була ціла, / Борюню свою я землю (І. Штільман); Я не відам тобі й шматок землі, / Бо Схід і Захід-це одна країна, / Я знаю: переможемо у війні, / Розвітне наша славна Україна (Надія Приймук).* Споконвічне прагнення єдності України й українців, на жаль, актуальне й сьогодні. Не може справжній патріот змиритися з окупацією певних територій країни, тож попереду війна, невідворотна перемога, а відтак – єдина неподільна Україна.

власна хата, рідна домівка: *Чому добро шукаєм за кордоном, / Не бачучи його у власній хаті? (І. Калиниченко); За рідну домівку поклали життя вірні діти, / Герої, що завжди залишаться в наших серцях, / за землю, за матір зробили, що мали зробити, / герої не гинуть, герої живуть у піснях (Дмитро Славич);*

рідна земля, мати: *Як можна не любити Україну, / Цю землю, що як матір, народила? (І. Калиниченко);*

національна пам'ять: *Бо той нікчема, хто не зна, / З якого племені він, роду... / Важка дороги крутизна / Без усвідомлення народу (Петро Гоць).* Сучасні поети апелюють до минулого українського народу, оскільки без нього, без національної пам'яті народ приречений бути манкуртом. Патріотизм же – це знання історії рідної країни, вшанування її героїв.

вишиванка: *Вишиванки день сьогодні / Україна відзнач. / Не виходять вони з моди, / Носить їх мале дітва, ... / Вишивати вчили дочок, / А своїх навчали ті. / Споконвіку так велося – / Україна в вишитті (Неоніла Гуменюк).*

мова: *Розмовляти українською / Сучасно й модно, / Це-престижно / В нинішні часи! (Зоя Енеївна)*

повага до знакових персон-справжніх патріотів минулого: *...І прапор Шевченка онукам віддам. / Лише Батьківщина, лише Україна / Світитиме вічно прийдешиім вікам. (І. Калиниченко); Снайтієся! Шевченка заповіти / Зовуть і кличуть нас в майбутні далі (І. Калиниченко); Я знаю: кров Хмельницького й Петлюри \ У жилах наших не перевелась. (І. Калиниченко);*

безумовна любов до країни: *Нічого не залишається, як мовчки любити: / Розхристану, голу і п'яну. Навіки віків! / Ніколи не заперечувати, не брати і не просити (Григорій Семенчук);*

готовність до боротьби, жага волі, готовність віддати життя: *За Неньку встає України народ, / Та іншого шляху немає. / В набат знову б'є захисник-патріот, / Людей він у бій піднімає (О. Кобиляков); За волю стоятиму я до загину (І. Калиниченко); 3 твоїх знамен несуч червоне кредо. / Впаду як треба. Тільки ти – іди. / ...Дивлюсь вперед. І бачу попереду, / Себе з тобою бачу назавжди (Грицько Чубай);*

любов до природи: *Буває, часом сліпну від краси. / Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, – / оці стети, це небо, ці ліси, / усе так гарно, чисто, незрадливо, / усе як є – дорога, явори, / усе моє, все зветься – Україна. / Така краса, висока і нетлінна, / що хоч стинись і з Богом говори (Л. Костенко)*

У сучасній поезії патріотизм постає не просто і не тільки як любов до батьківщини, готовність віддати життя за батьківщину, допомогти тим, хто воює за рідну землю, вшанування пам'яті загиблих, прагнення бачити Батьківщину єдиною і неподільною, а й вкрай негативне ставлення до ворога, розмежування понять патріот/не-патріот, своє/чуже, любов до мови як до засобу національної самоідентифікації та самоствердження: *Уже не модно бути просто патріотом, / Минувся хайп у вишиваних сорочках, / Знову у тренді – залишатись стадним скотом, / Туга, печаль і спомини в журбах.... / ... Так я не модний. Не міняю свою шапку Не був ніколи поміж трендів і чуток (В. Ухач).*

Отже, аналіз українських поетичних текстів дає можливість розмежувати такі зони номінативного поля концепту ПАТРІОТИЗМ. Ядро експлікують лексеми: *патріотизм, патріот, патріотичний, патріотично.*

Приядерна зона об'єктивована такими словами й словосполученнями: *кіборг, доброволець, солдат, волонтер, Донецьк, Луганськ, Крим, матрешка, кремль, москалі* (в аспекті збройний конфлікту та окупації та ставлення до цих подій), *Слава Україні!, вишиванка, мова, майдан, небесна сотня.*

Напівпериферійна зона концепту ПАТРІОТИЗМ маркована такими лексемами й поняттями, як *національна пам'ять, повага до знакових персон-патріотів минулого (Т. Шевченко, Леся Українка, Б. Хмельницький і т. п.), єдина країна, готовність до боротьби, жага волі, готовність віддати життя.*

У периферійній зоні концепт ПАТРІОТИЗМ вербалізований поняттями *рідна земля, власна хата, мати рідна домівка, природа рідного краю.*

Виявлені засоби й форми експлікації концепту ПАТРІОТИЗМ українських поетичних творах ХХІ століття формують його поле, що включає *патріотів, кіборгів, солдатів, волонтерів, які безумовно люблять свою країну, рідну землю, домівку, власну хату й матір, пам'ятають своє минуле, популяризують мову, носять вишиванки, стояли на майдані й гинули, і сьогодні готові віддати життя за Батьківщину, мають жагу волі й перемоги в боротьбі з кремлем, матрешками, москалями, впевнені у звільненні Донбасу та поверненні Криму.*

Аналіз експлікації концепту ПАТРІОТИЗМ в українських поетичних творах останніх десятиріч свідчить про значне розширення меж його загальноприйнятого тлумачення. Сучасні поети, відображаючи суспільний настрій і позицію та водночас впливаючи на суспільний настрій і позицію, у своїх творах репрезентують ПАТРІОТИЗМ як певний суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни й один до одного і реалізується через спосіб дій, зумовлених любов'ю до батьківщини.

Отже, виявлена нами об'єктивація концепту ПАТРІОТИЗМ в сучасній поезії ще раз доводить той факт, що цей концепт, незважаючи на свою універсальність, обов'язково є національно маркованим. Це ментальне утворення, зміни в якому залежать від змін у свідомості суспільства, на яке, певним чином впливає література, зокрема поетичні твори.

Перспективи нашого дослідження вбачаємо у вивченні об'єктивації концепту ПАТРІОТИЗМ у прозових творах сучасних письменників для зіставлення особливостей та визначення спільних / відмінних засобів його експлікації.

Література:

1. Близнюк К.Р. Лексико-семантичне поле «ПАТРІОТИЗМ» в українській, англійській і польській мовах : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Вінниця, 2019. 263 с.
2. Гузенко С. В. Концепт «патріотизм» у сучасному публіцистичному дискурсі. *Studia methodological*. Ternopil, 2015. Issue 40. S. 235–240. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/6386> (дата звернення: 18.09.2021).
3. Енциклопедія політичної думки / за ред. Д. Міллера. пер. з англ. К. : Дух і Літера, 2000. С. 472.
4. Маркова О. І. Експлікація концепту ПАТРІОТИЗМ у мовній картині публіцистичного дискурсу. *«Науковий вісник гуманітарного університету»*. Сер.: *Філологія*. Одеса : ВД «Гельветика», 2017. Вип. 26. Том 1. С. 50–53.
5. Писаренко Л. ПАТРІОТИЗМ як концепт сучасних медіатекстів. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2019. Вип. 46. С. 230–236.
6. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы : монография. Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. 307 с.
7. Словник іншомовних слів / Уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
8. Словник української мови : в 11 томах. 1975. Том 6. С. 97 – URL: <http://sum.in.ua/s/patriotyzm> (дата звернення: 20.09.2021).
9. Стернин И. А. Тип значений и концепт. Концептуальное пространство яз ка. Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. С. 258–282.
10. Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ) / ред. М. В. Попович. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53392-0.html> (дата звернення: 20.09.2021).
11. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
12. Яценко Г.В. Концепт «ПАТРІОТИЗМ» у публіцистиці Івана Франка. *Журнал Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Соціальні комунікації*. 2019. Том 69. Вип. 2. С. 135–139.